

Александар М. Милановић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

УДК 821.163.41.08-31 Драгић Ј.
811.163.41'373
Оригинални научни рад
Примљен: 11. новембар 2017.
Прихваћен: 23. новембар 2017.

ЛЕКСИЧКИ СЛОЈЕВИ У РОМАНУ *КУКАВИЧЈА ПИЛАД* ЛАБУДА ДРАГИЋА

Апстракт: У раду се анализира стилематичност и стилогеност лексике у роману *Кукавичја пилад* Лабуда Драгића, пре свега дијалектизама и архаизама. Посебна пажња посвећује се и односу лексике у роману и оне дате у речнику мање познатих речи, као и примерима Драгићевог „метајезика”, којим писац сам објашњава значење појединих лексема.

Кључне речи: Лабуд Драгић, дијалектизам, архаизам, лексика, језик књижевног дела, стилематичност, стилогеност.

1. Нема тумача Драгићевог романа *Кукавичја пилад* који се није осврнуо на лепоту језика у овом књижевном делу. Естетске вредности Драгићевог језика нарочито су препознате у лексици, па тако већ у предговору роману Душко Бабић (2016: XXIV) записује: „Све поетичке одлике, идеје и естетске вредности романа *Кукавичја пилад* имају своју основу у богатом и сочном језику, у којем се амалгамира архаична лексика више дијалекатских варијанти из Црне Горе са лексиком из различитих слојева савременог српског језика.”¹ Бабић на истоме месту констатује да би класификована слојевита лексичка грађа народног језика из романа представљала „драгоцену лексиколошку грађу”, а одређује јој и стилску функцију, „да завичај о којем пише представи као јединство људи, природе, догађаја, историје – сливених у његовом доживљају и сећању”. Бабићевим судовима нема се шта одузети ни замерити, али се, наравно, о лексици Драгићевог романа у којем се опи-

¹ И у образложењу жирија за награду „Печат времена” за област књижевности у 2016. години пише: „Посебан квалитет *Кукавичје пилаци* представља несвакидашње богат, дијалекатски обојен језик захваљујући којем ово дело заслужује јединствено место у савременој српској прози”. Језик овога романа, додајмо одмах коментар наведеном цитату, није само дијалекатски бојен, већ и архаично – што ћемо доказивати у раду.

сује време у Црној Гори по оснивању Краљевине СХС може још много тога написати, од чега ћемо за ову прилику одабрати само поједине, сматрамо најзначајније фрагменте за опис пишевога стила. Они се односе и на општа, али и врло конкретна питања везана за лексику коју је писац селектовао у роману и њене стилске функције.

2. Прво питање које ћемо покренути јесте однос између романа и речника који га прати, под насловом „Мање познате речи и изрази”. Овај речник неуобичајено је обиман за речнике ове врсте и има чак 58 страна (221–279), док читав роман има 217 страна истога формата. Оваква пропорција није сасвим уобичајена у савременој српској прози, што је први, готово спољашњи фактор који нас одмах води одгонетању узрока за обим речника. Ваља одмах нагласити да је анализа лексике у роману готово немогућа без значајног осврта на речник, који могу пратити различите теоријско-методолошке контроверзе, почевши од поетички нимало наивног питања да ли је и овај речник интегрални део романа или не. У време када књижевност допушта различите поетичке, стилске и жанровске поступке у свесном замагљивању или брисању међа између уметности и науке, па и писање романа у форми речника (случај Павићевог романа *Хазарски речник* или Вуксановићевог романа *Семољ земља*, са поднасловом *Азбучни роман о 909 иланинских назива*), и Драгићев поступак мора се поетички контекстуализовати. Недавно је на научном скупу у Подгорици Милош Ковачевић у још необјављеном реферату анализирао романе Мира Вуксановића управо из лингвостилистичког угла о којем говоримо, одговарајући на питања да ли речник може бити књижевност, тј. да ли књижевност може подразумевати форму речника и у чему је разлика између писања о речима када то чини научник и писања о речима када то чини књижевник. Уколико се подсетимо и искуства са речницима мање познатих речи које су уз своје збирке поезије прилагали својевремено Матија Бећковић и данас Милосав Тешић, питање статуса лексикографских текстова у склопу књижевних дела мора додатно добити на важности и актуелности.

Драгићев речник прати и примедба уредника Драгана Лакићевића, дата у фусноти, у којој се констатује како у роману коегзистирају „књижевни и говорни изрази”, те да је издавач „сигуран да доприноси богатству и колориту српског језика”. Романописац и Љубица Наранчић, сарадник на речнику, саставили су обиман речник, а списак скраћеница на његовом почетку читаоцу открива и природу *квалификациива*, заправо информација које сматрају релевантним за тумачење не само лексике већ и читавог романа: лексеме у речнику се одређују према *јореклу* (ар. – арапски, лат. – латински, рус. – руски, тал. – талијански, тур. – турски, фр. – француски, хеб. – хебрејски), *семантичкој реализацији* (метаф. – метафорично, фиг. – фигуративно), *обласћи ујошребе* (бот. – ботаника), *стилској маркираности* (дем. – деминутив), *нормираности* (исп. – исправно) и, коначно – а поетички најинспи-

ративније јер открива и поступке *интерлексивности* у роману – према *литератури* из које су преузете, тј. која је послужила као узор или инспирација (И. А. – Иво Андрић, М. Б. – Матија Бећковић, Њег. – Његош, Р. Б. Т. – Р. Б. Требјешки). На основу последњих информација увиђамо и детаљну Драгићеву језичку припрему за писање романа будући да је консултовао и релевантну дијалектолошку литературу, тј. студије Милије Станића (М. С. – Милија Станић).

Најзанимљивије питање корелације речника и самога романа, међутим, јесте питање *селекције*, односно критеријума по којима одређена лексика из књижевног дела јесте, а која пак није ушла у речник, и да ли иза тога стоје и одређени поетички или само практични разлози. Наиме, језик романа изразито је стилски обележен лексемама као стилемама, на неким местима готово и презасићен. Лексичко богатство и шаренило у роману је толико да би *просечном читаоцу* почетком 21. века заправо требало понудити још обимнији речник, а као доказ у прилог наведене тврдње наводимо само мало лексема са првих десетак страна романа које се нису нашле у речнику: *каил, њасајорџа, инџилијер, кумџијер, цкленица, луминија, бисџијерна, шикуџија, шуџор, млаквина, жмарило, чудевеније, касџија...*

Чак и поједине симболички више него значајне лексеме, а при томе и високофреквентне у роману, попут именице *вајор*, нису протумачене у речнику, па се при анализи оваквог поступка отвара питање да ли и Драгић, попут Милосава Тешића, као *парадигматској* или пак *идеалној* читаоца претпоставља заинтересовану особу која ће при читању књижевног дела у потрази за значењем лексема посегнути и за другим речницима, или пак широко и високо образовано лице за које верује да познаје значења лексема које нису регистроване у речнику. Сматрамо да је однос писца према речима које сам сматра недовољно познатим недовољно испитана поетичка и стилистичка тема, иако је у неким интервјуима покретао М. Тешић, а да речници у Бећковићевим, Тешићевим и Драгићевим делима дају идеалну основу за научноистраживачке интервјуе са књижевницима.

3. У директној вези са првим покренутим питањем, односом романа и речника, јесте и друго, питање Драгићевог специфичног *метјезика* у роману, тј. пишчевих исказа о активираним лексемама. Чини нам се, наиме, да није нимало случајно и да има значајне симболике у томе што је Драгић ове године добио награду „Момчило Момо Капор”. Баш као и Капоров, и Драгићев чест поетички поступак почива на писању о необичним речима, односно на стварању малих записа, готово квазилексикографских одредница са значајном стилском функцијом у роману. Док Капор, међутим, у својим романима са урбаном тематиком одређује значења речи које су нестале из српског језика у блиској прошлости из једне врло уске и *личне* перспективе, намењујући им носталгично и сетно статус културних и цивилизацијских симбола који управо нестају (Милановић 2012), Драгић се враћа у даљу

прошлост, а у његовим „дефиницијама” се заправо огледа однос *колективна* и према речима и према самим појмовима које означавају.² Јасно је да се, на трагу Ковачевићевих опсервација о Вуксановићевим романима, овакав тип текста, било Капоровог или Драгићевог, по свему разликује од научног: почев од његове функције, преко визуелне форме, па до самог језика и стила пишчевих „речничких чланака”. Из романа *Кукавичја њива* издвојили смо седам примера пишчевог „објашњења” употребљених лексема:

а) „код којих је вазда било да се огрију и наједу сланог сира и брашњаве кртоле, понеђе зовиме и *кумџијер*” (10);

б) „Најприје обијели или, како у Залому кажемо, *олуји*. Кад падне до чланка, онда кажемо да је *оклануо*. Свеједно, нико му се не радује кад падне на воће у цвату и на олисталу гору. Ако је мало већи, онда се каже да је преко чланка” (15–16);

в) „ко би покушао `да се облачи по јевропски` тога су смјеста звали *ускојаћом*. *Ускојаће* су били предмет подсмјеха и презира” (37);

г) „и донесу тај запис или, како ми кажемо, *банкноџен*” (49);

д) „од опанака и обојака, чарапа и увијача – Швабе су их звале *шиферице*” (80);

ђ) „Шалета се морао сјетити дугих кишних јесени и *лучинских њива*. Тако су говорили тамо у крају: Кад крену *лучинске њиве* и *уштану воде* не завршавају се послови” (117);

д) „од путника из даљине или како оvdје кажу *јабанаца*” (171).

Једино што овакав тип Драгићевог исказа ближи лексикографском јесте одређивање значења мање познате лексеме. Таква лексема, међутим, има своју стилску функцију у књижевном контексту, а додатна ауторова објашњења уклапају је баш у такав контекст и воде читаоце директно и њиховој примарној функцији – *актуелизацији* исказа. Значење лексеме, наиме, наратор објашњава по правилу као интегрални и типични део колектива, и по правилу из перспективе колектива. На пример, већ у првом примеру видимо да колектив исти појам именује на два начина, али да приповедач познаје оба. У другом примеру идентификација са колективом већ је потпуна, што видимо из форме 1. лица множине, што се види из још понеког примера. Док је Драгић из перспективе наратора или јунака при дефинисању речи, наиме, циљано максимално субјективан и фокусиран на виђење колектива, научник тежи објективном виђењу имперсоналне истине, али обојица теже објашњењу непознатог. Уводећи појам *функционалностишке ѡререџистирације*, Ковачевић је на примеру Вуксановићевог романа већ описао поступке преношења елемената научног функционалног стила у књижевност, а извесне елементе овога процеса можемо препознати и у Драгићевом делу.

² Из ове перспективе било би јако корисно упоредити језик и стил Драгићевог романа нарочито са романом *Зелена чоја Монџенеџра*, у којем се Капор бавио истим црногорским владаром, краљем Николом Петровићем, и његовом епохом.

Битно је зато овде нагласити још два пропратна Драгићева стилска поступка на оваквим местима, један који спада у домен графостилистике, други синтаксостилистике. Наведене лексеме аутор скоро по правилу додатно маркира курзивом, а објашњења обавезно прати информација о томе ко и када овакву лексему употребљава. Овакве информације изнесене су различитим реченичним типовима, почевши од стилски најмање обележених, субјекатско-предикатских клауза (*Швабе су их звале*), па све до функционално и стилски обележених, неодређеноличних (*Тако су њоворили; овдје кажу*), код којих се уз глаголе говорења изоставља очекивани субјекат – под којим се у роману заправо подразумева *целокућна локална њоворна заједница*, што је више него значајно за Драгићеву поетику.

Све наведено води нас компликованијем питању Драгићеве поетике, односу *ми* : *они* у његовом роману, а неке путеве у одговорима можемо препознати и у корелацијама лексичких слојева који су активирани.

4. Коначно, треће питање на које покушавамо одговорити јесте питање мотивисаности употребе стилски обележене лексике, првенствено *дијалектизама, регионализама* и *архаизама*. Наравно, Драгић све дијалектизме и архаизме активира у циљу што реалнијег дочаравања прошлог времена, локалне средине и људи у њима, за шта му савремени стандардни српски језик није адекватан инструмент. Остајући на путу који су у новијој српској књижевности трасирали Стеван Сремац и Бора Станковић, а потом проширивали многи до данас, Драгић инсистирањем на супстандардним језичким, првенствено лексичким, средствима верно слика средину исказујући све нијансе друштвених односа као и друштвену раслојеност, најбоље оличену у различитим говорним реализацијама појединаца, али специфичном селекцијом језичких средстава ту „стварност” и моделује.³

Уз теоријско-методолошки нужно раздвајање текста наратора и дискурса књижевних ликова и јунака, у роману ћемо лако препознати како примере успеле мотивисаности при селекцији архаизама, регионализама и дијалектизама и потврде за њихову дистинктивну функцију у односу на савремене и нормиране облике лексема, тако и обиље примера за немотивисану коегзистенцију различитих облика, обично нормираних и ненормираних, у исказима исте особе, нарочито наратора.

Тако је, са једне стране, веома занимљиво пратити успеле корелације између облика који се појављују у исказима различитих књижевних ликова, на пример дијалектских облика са различитом судбином фонеме /x/: *Рваји* (74, 191), *Крваји* (74) и *Хрваји* (201), или пак дијалекатских облика са асими-

³ Истим поводом, Јелена Јовановић (2009: 258) указује како у Сремчевом делу дијалекат није „обично регистровање виђеног или једноставно пресликавање чињеничког стања”, већ представља и „комбиновање, потенцирање и специфично уобличавање животне стварности”.

лацијом и контракцијом вокала, нпр.: *држа* (87) : *реко* (87), будући да сви ови облици – због различите територије на којој се употребљавају – имају и снажну симболичку функцију, више или мање прецизно одређују, скоро легитимно, националност или вероисповест „говорника”. Како наведене форме у роману читамо у исказима различитих ликова, лако је закључити да је писац водио рачуна о додатним информацијама које фонетско рухо ових облика носи. Било би значајно из исте перспективе анализирати и друге сличне корелације, као нпр. оне између облика *човјек* и *чоек*, *жангар* и *џангар* и сл. кроз читав текст романа, али би истраживање таквог типа захтевало стилистичку студију већег обима. Наведени тип фоностилема (типа *чоек*, *џангар* и сл.) у језику, тј. говору ликова чест је, додајмо, код савремених српских писаца који теже што колоритнијем дочаравању одређене територије, као на пример код Радослава Братића (Ковачевић 2006: 50–51).

Овакве примере из угла лингвостилистике никако не треба мешати са примерима у којима лексички конкуренти имају функцију дочаравања лексичког богатства српског језика на црногорској територији, као нпр. при нараторовом активирању лексичких синонима домаћег и страног порекла на блиском растојању у тексту: „Били су вешти јавкама и звиждуцима, а по сунцу су користили огледалца” : „Па кад угледа Крново, он само шпиглом свитне оне на врху Шиљкова брда” (93). Стилски необележени облик *оїлегало* у форми деминутива, свесно наведен први, заправо служи као платформа на којој ће се кроз контрастирање додатно нагласити маркирана форма страног порекла која потом следи.⁴

Ваља приметити да више информација о наратору добијамо тек на последњој страници романа, на којој сазнајемо његово порекло, оквирни узраст у којем пише, тј. приповеда, као и битну информацију о томе да је он тек посредни сведок описаних догађаја које памти из дечачког периода. Након убедљиво описаног и узбудљивог крвавог расплета комитске злочиначке авантуре, при превозу њихових мртвих тела, наратор одређује своју позицију: „Био сам дијете тада. Може бити имао сам седам или осам година” (217). Судећи на основу богатог и развијеног језика нарације и на лексичком и на синтаксичком плану, очито је да наратор приповеда са значајне временске дистанце која му омогућава и зрело суђење о описаним догађајима.

Његов језик у пуној мери је ослоњен на локални народни говор који му обезбеђује аутентичност, али она неретко бива нарушена и доведена у питање недоследношћу селекције облика чак и на сасвим блиском растојању у тексту: *оће* : *ухваїшли* (36), *несїо*, *скончо* : *бринуо*, *зијевао*, *као* (43), *фамеља* (44) : *фамилију* (45), *иљада* : *хиљада* (48), *уходу*, *сїтрах*, *хљеба* : *сїреама* (79), *хвалили* : *довайїиши* (163), итд. Исте недоследности могуће је регистровати и у говору истог јунака, на пример: „Мого сам га сакрити [...] Имао сам у Богетићима” (141). Зато сматрамо да би у наредном издању овог језич-

⁴ Значење лексеме *иїиїла*, на пример, такође није понуђено у речнику.

ки пребогатог романа немотивисану конкуренцију облика, која није нимало ретка, требало или јасно мотивисати (што не видимо да је изводљиво) или пак неутралисати, било да се ради о тексту наратора или о дискурсу књижевних ликова.

5. О стилски веома успешном активирању *архаизама* различитог порекла, којима се директно евоцира временски период описан романом (*бајшалион, официјер, еројлан, инлешки, ђенерал, њаројлов, земљојис; блисташељни, пројољкован, сџраганије, њорујаније, возбужденије, њривиђеније, самашћеније*), а који неретко готово да прерастају и у додатно стилски маркиране симболе због њиховога карактеристичног фонетског склопа (*Јевроја, Американа, Маћедонија, Пећаришија, Ошчасџиво, књажесџиво*),⁵ затим о лексемама са специфичном фонетском адаптацијом у народном језику као оличењу понекад презривог а понекад задивљеног, али истовремено и готово примитивног погледа на углађени а далеки свет (*луминија, шенишир, шениширишија, њулишика, Навијорк, џомобил, цинјар*), рачунајући и ефектне примере народне, тј. пучке етимологије (*свирена*), мора се рећи да представљају посебно лексичко богатство овога романа. Од оваквих облика многи би књижевници побегли, вођени погледима нормативне стилистике која примере доброг језика књижевности препознаје само у границама стандарднога језика. Други би, пак, веровали у њихову стилематичност, али сумњали у њихову стилогеност. Драгић је успео да их из прве сфере преведе у другу, налазећи им одговарајуће функције у тексту: управо су наведене лексеме најбоље одсликале један свет који је нестао заједно са својим говорницима и њиховим навикама, веровањима и погледима на свет, како онај ближњи тако и онај далеки, готово нестваран и недодирљив. Овдашњи поглед на далеки свет, тако типичан за некадашњу Црну Гору и Далмацију у време бројних миграција у непознато и заводљиво, најбоље се могао представити управо формама попут *Навијорк* или *џомобил*, наново оживљеним у књижевном тексту.

6. Романом *Кукавичја њилаг* Лабуд Драгић прикључио се значајном кругу твораца савремене српске прозе који посебну пажњу посвећује језику и стилу својих романа, изворе стилогености и стилематичности у њима првенствено тражећи у брижљиво бираној лексици из српске прошлости, тј. у архаизмима и историзмима, или са српске територијалне или социјалне пе-

⁵ За сваки од наведених облика у дужој студији била би неопходна микроанализа порекла, а синтезом таквих података разоткрили бисмо одређена пишчева поетичка начела. Занимљив изазов би у томе поступку било утврђивање односа између старијих (српскословенских) и млађих (рускословенских) форми славенизама, нарочито због њихове судбине на тлу Црне Горе, где су рсл. облици стизали са временском дистанцом у односу на данашњу Војводину. Рецимо, наведени примери показују да Драгић бира српскословенску форму *ошчасџиво* место чешће и млађе, рускословенске форме *ошечесџиво*, и сл.

риферије, тј. у дијалектизмима, регионализмима или жаргонизмима. У томе поетичком кругу већ су се блиставим романескним остварењима потврдили Драгослав Михаиловић, Видосав Стевановић и Милисав Савић, потом Мирослав Јосић Вишњић, Радован Бели Марковић и Горан Петровић (Милановић 2003). Миро Вуксановић и Лабуд Драгић својим романима дају нови тон, нову нијансу оваквим поетичким и стилистичким настојањима урањањем пре свега у дубине српских говора у Црној Гори, а богаћење *језика српске књижевности* овиме се и продужава и продубљује. У свему наведеноме, додајмо на самом крају (али не и без разлога), не треба занемарити на национални аспект оваквога књижевног напора, нарочито када је статус српског народа и његовог језика и писма врло угрожен ван државних граница Србије.

ИЗВОР

Драгић (2016): Лабуд Драгић, *Кукавичја њилаг*, Београд: Српска књижевна задруга.

ЛИТЕРАТУРА

Бабић (2016): Душко Бабић, Горки талог историје, предговор у: Лабуд Драгић, *Кукавичја њилаг*, Београд: Српска књижевна задруга, VII–XXV.

Јовановић (2009): Јелена Јовановић, *Писци и сџил*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Ковачевић (2006): Милош Ковачевић, *Сјиси о сџилу и језику*, Бања Лука: Књижевна задруга.

Милановић (2003): Александар Милановић, Архаизовани језик савремене српске прозе, у: *Савремена српска проза*, 15, Трстеник, 123–142.

Милановић (2012): Александар Милановић, Капоров речник носталгије и стрепње, у: А. Јовановић, П. Пијановић и З. Опачић (ур.), *Пријоведач урбане меланхолије: Књижевно дело Моме Кајора*, Београд: Учитељски факултет, 141–153.

Aleksandar M. Milanović

University of Belgrade

Faculty of Philology

LEXICAL LAYERS IN LABUD DRAGIĆ'S NOVEL *KUKAVIČJA PILAD*

Summary: The paper deals with stylematic and stylogenic character of the vocabulary in Labud Dragić's novel *Kukavičja pilad*, particularly with dialectal and archaic expressions. Special attention is paid to the vocabulary of the novel, as well as to the one given in the dictionary and to the examples of Dragić's "metalanguage" which the author uses to explain the meaning of certain lexemes.

Key words: Labud Dragić, dialecticism, archaism, lexic, language of a literary work, stylematic, stylogenic.